

MISIR'DA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİK ANLAYIŞI: CROMER ÖRNEĞİ (1883 – 1907)

*The Understanding of British Imperialism in Egypt:
The Case of Cromer (1883–1907)*

Ahmet YARAMIŞ*

ÖZET

Cromer odaklı bu çalışma, 1883 ile 1907 yılları arasında Mısır'daki İngiliz sömürgeciliğinin bazı yorumlarını sunar. Cromer'in Mısır'daki vazifesi, işgalin Mısır'da devam ettirilmesi anlamına gelen İngiliz resmi sömürgecilik uygulamasıyla uyumlu gözükür. Cromer'in politikası, sömürgelerdeki İngilizlerin bazen hükümeti ikna ederek bazen de kendi başlarına eylemleri gerçekleştirdiğini savunan Fieldhouse'ın iddiasıyla uyumludur. Onun sosyal, ekonomik ve eğitim alanlarındaki az çok başarısı, gerçekte, Mısırlıların İngiliz sömürgeciliğine olan hoşnutsuzluğunu azaltmaya yardım etmiş değildir.

Anahtar kelimeler: Sömürgecilik, Cromer, Mısır, İngiltere

ABSTRACT

This study, focusing on the case of Cromer, offers some interpretations of British imperialism in Egypt from the 1883 to 1907. Cromer's duty in Egypt seems compatible with formal British imperialist practice, which a policy meant to continue the occupation of Egypt. Cromer's policy is an appropriate example of Fieldhouse's argument that Britishers on the periphery undertook actions sometimes by convincing the British government, or sometimes not. His small amount of success on the social, economic, and education fields, was not really helped decreasing discontent of Egyptians over British Occupation.

Key words: Imperialism, Cromer, Egypt, England

***

GİRİŞ

Tarihçiler, genelde Avrupa, özelde ise İngiltere'nin sömürgecilik anlayışını üç tarihsel döneme ayırırlar. Birinci Dönem, on yedinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar devam eder ve *Eski ya da Kolonyal Sömürgecilik* (Old or Colonial Imperialism) olarak adlandırılır. Merkantilizm ve Amerika kıtası başta olmak üzere Yenidünya'nın sömürge kolonisi haline getirilmesi süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder. İkinci Dönem, 1830'lardan 1880'lere kadar devam eder ve *Serbest Ticaret Sömürgeciliği* (Laissez de'affaire) olarak isimlendirilir. Başta İngiltere olmak üzere sömürgeci devletler; Osmanlı, Çin ve İran gibi geri kalmış ve sanayileşmemiş devletleri, ekonomik bakımdan sömürge haline getirmesi

---

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi. ahmetyaramis@aku.edu.tr.

süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder. Üçüncü dönem, 1880'lerden 1940'lı yıllara kadar devam eder ve *Yeni Sömürgecilik* (New Imperialism) olarak adlandırılır. Ekonomik olarak sömürge haline getirilen ülkelerin bir süre sonra da siyasal olarak kontrol altına alınıp, ilhak edilmesi süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder. (Cains ve Hopkins, 1993: 5-17; Robinson ve Gallagher, 1976: 138-140,143)

Diğer taraftan tarihçilerin, sömürgeciliğin nedenleri üzerinde farklı görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Bu görüşlerin içinde ekonomi, en fazla dile getirilen ve önem addedilen olanıdır. Zira Avrupalılar için sömürgeler, hem hammadde temini hem de ma'mül hale getirilen ürünlerin satım yerleriydi. Bu nedenle gözlerini buralara çevirmişlerdir. Birçok Avrupalı *Yeni Dünya*'ya daha çok para kazanmak ve rahat bir yaşama sahip olmak için gözlerini dikmişler, sömürgelere göç etmişlerdir. İkinci görüş ise, Kilise'nin öncülüğünde misyonerlerin putperest yerlileri Hıristiyanlaştırma ve medenileştirme çabası, özellikle Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı kiliseler, yoğun bir misyonerlik propagandası yürütmüşlerdir. Üçüncü ve son görüşte, Avrupalı sömürgeci devletlerin güvenlik ve stratejik öncelikleri ve kendi aralarındaki rekabet dolayısıyla gözlerini buralara dikmelerine yol açmıştır (Porter, 1984: 25-26; Bayly, 1989: 54-67; Easton, 1964: 9-13).

Bundan başa sömürgeci devletlerin sömürgelerinde, kimin yönetim politikası oluşturduğu hususunda tarihçiler arasında ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Tarihçilerin bir kısmı sömürgelerde yönetim politikasının oluşturulmasında *merkezin* kararının etkili olduğunu vurgularken; bir kısmı ise, sömürgece meydana gelen olaylara göre; politikanın sömürgeceki yöneticiler tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedir. Sömürgecilik, özellikle de İngiliz sömürgeciliği hakkında çalışmalarıyla tanınmış İngiliz Tarihçi Fieldhouse, sömürgelerdeki Avrupalıların, yönetim politikasını oluşturduğu ve uyguladığı iddiasındadır (Fieldhouse, 1973: 324-25). Bu çalışmada, Mısır'da İngiliz sömürgecilik anlayışı ile Fieldhouse'ın iddiası, Lord Evelyn Baring Cromer (kısaca Cromer) örneğinde ele alınacaktır.

1. Cromer'in Mısır Yüksek Komiserliği Öncesi Hayatı ve Mesleki Kariyeri

Cromer, 1841 yılında İngiltere'nin Norfolk şehrinde doğdu. İlk ve orta öğreniminin ardından 1855'de askeri akademiye girdi. 1858'de buradan mezun olduktan sonra İngiltere'nin, Doğu Akdeniz'deki ticaret yolunun güvenliği açısından stratejik öneme sahip Korfı Adası'na topçu subayı olarak tayin edildi. (Richmond, 1977:133) Ada'da bulunduğu süre zarfında, askeri görevini yerine getirme dışında Fransızca, Latince, İtalyanca ve Yunanca'yı öğrendi. Böylelikle Cromer, adada mesleki tecrübe kazanma yanında, Avrupa'nın eski ve yeni kültürünün ifadesini bulduğu bu dilleri de öğrenerek entellektüel bir birikim kazanmıştır. Buna karşılık Mısır'da bulunduğu yirmi yılı aşkın süre boyunca, Arapça namına bir şey bilmemesi ve öğrenmemesi büyük bir çelişki arz ediyor gibi gözükabilir. Bu durum,

ancak Robinson ve Gallagher'ın işaret ettiği gibi, İngilizlerin kendilerini ilerlemenin, endüstrileşmenin öncüsü ve medeniyetinde lideri olarak görme psikolojisiyle açıklanabilir. Cromer, sömürge altında bulunan ülkenin dili ve kültürünü aşağı görmekte, Arapça'yı da modern bilimin yapılması ve öğretilmesi için yetersiz bulmaktaydı. (Marlowe, 1970: 20–21; Robinson ve Gallagher, 1989: 1; Goldschmidt, 1989: 48)

Korfu'nun ardından bir süre Malta Adasında görev yapan Cromer, 1865 yılında, İngiltere'nin ekonomik anlamda en değerli sömürgelerinden biri olan Jamaika'ya halkın İngiliz üreticilere karşı çıkardığı isyanı araştırmak üzere kurulan komisyona üye tayin edildi. Buradaki İngiliz şeker kamışı üreticileri, köleliğin kaldırılması ve şeker kamışı ticaretinin serbest bırakılmasından dolayı gelir kaybına uğramış olduklarından hiçte durumlarından hoşnut değillerdi. Bu hoşnutsuzluklarını, yerlileri sahip oldukları şeker kamışı tarlalarından zorla çıkartarak ve tarlaları gasp ederek gösterdiler. Yerli halk da, İngiliz üreticilerin kanunsuzluğuna karşı yetersiz kalan İngiliz idaresine karşı isyan etti. Ülkede çıkan isyan, ordu tarafından şiddetli bir şekilde bastırıldı. İşte, Cromer'in de içinde olduğu komisyon, isyanın nedenlerini araştırmış ve vardıkları sonucu bir rapor halinde hükümete sunmuştur. Komisyon'un önerisi doğrultusunda İngiliz hükümeti, Jamaika'yı doğrudan idare etmeye başlamıştır. (Marlowe, 1970: 20–21)

Cromer, Jamaika'daki görevini tamamladıktan sonra, 1869'da bir süre Staff College da görev yaptı. (Richmond, 1977: 132) ve ardından İngiltere'nin ticari açısından en değerli sömürgesi olan Hindistan'a tayin oldu. Hindistan'ın İngiliz Valisi Lord Northbrook'ın Hususi Sekreterliği (Private Secretary) görevine getirildi. Cromer, burada bulunduğu 1872 ve 1876 tarihleri arasında Hindistan'ın, İngiltere ticareti ve ekonomisi için ne kadar hayati derecede önemli olduğunu kavradı. Hatırlatmak gerekirse, o tarihlerde, Hindistan, ithalatının aşağı yukarı %80'ini İngiltere'den yapmaktaydı. Bu nedenle Hindistan'a giden deniz yolunun geçtiği Süveyş kanalı ve dolayısıyla Mısır'ın daima İngiliz işgali altında tutulmasını istemiş ve savunmuştur. (Cain ve Hopkins, 1993: 333)

Cromer, Hindistan'ın ardından 1877'de, ülkenin yabancılara olan borçlarının tasfiyesi amacıyla kurulan *Kamu Borçlar İdaresi Komisyonu* üyeliğine tayin olması nedeniyle Mısır'a gitti. Ardından, 1879'da *Gelir ve Giderlerin İdaresi Komisyon* üyeliğine atandı. Mısır, 1870'lerde Hidiv İsmail Paşa'nın borçlanma yoluyla hesapsız harcamada bulunması sonucu büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kaldı. Avrupalı kreditorler, alacaklarının tahsili için İngiliz ve Fransız hükümetlerini harekete geçirdiler. Bunun üzerine Mısır Hidivi, istemeyerek de olsa ülkenin gelirlerinin idaresini Mayıs 1876'da kurulan *Kamu Borçlar İdaresi Komisyonu'na (Caisse de la Dette)* bırakmak zorunda kaldı. Mısır'ın gelir giderleri, Fransız ve İngiliz komisyon üyeleri tarafından çifte denetlemeye tabi tutuldu. Nisan 1879'da Mısır Hidivi İsmail Paşa, ülkenin mali yapısını düzeltmek amacıyla ordusunu küçültme yoluna gitti. Bu amaçla, sayısı 30.000'i bulan ordusunu

11.000'e indirdi ve 2500 subayı emekli etti. Ordudaki subayların yarısından fazlasının emekli edilmesi, bunların Arap subaylardan olması ülkede hoşnutsuzluğu artırdı ve ülkeyi bir keşmekeşe sürükledi. Bu durum, Mısır'da ilk defa olarak Arapçılık bilincinin uyanmasına sebebiyet verdi. Arap subaylar Albay Ahmet Arabi Paşa'yı lider seçerek direnişe geçtiler. İsmail Paşa ise, Nisan 1879'da Mısır hükümetini azl ederek, yerine tümü Mısırlılardan oluşan yeni bir kabineyi atadı. Eski kabinede Maliye Nazırı olarak görev yapan Cromer de, Mısır'ı terk etti. Bütün bu gelişmeler, İsmail Paşa'nın Hidivliğe devam etmesini imkânsız kıldı. İngiliz ve Fransızlar, İsmail Paşa'ya, oğlu Mehmet Tefvik Paşa lehine çekilmesi yönünde baskı yaptılar. II. Abdülhamit, Mısır'daki bu karışıklığa son vermek ve yabancı müdahalesine imkân vermemek amacıyla, 25 Temmuz 1879'da İsmail Paşa'yı azlederek, yerine oğlu Mehmet Tefvik Paşa'yı Hidiv olarak atadı. (Shaw ve Shaw: 1994,241) Bu gelişmeler olurken; Cromer, Mısır'dan ayrılmış ve yeni bir görev için tekrar Hindistan'a gitmiş ve Hindistan Valisi Lord Ripon'a Maliye Bakanı olmuştu. (Richmond, 1977: 132)

Bu arada Mısır'da "*Mısır Mısırlılarından*" sloganı ile milliyetçilik yükselişeydi. Halk, yabancıların Mısır ekonomisi üzerindeki denetim ve kontrolünden rahatsızdı. Ayrıca ordudaki Arap - gayr-i Arap subaylar arasında yaşanan güç mücadelesi bir isyanı doğurdu. 1881'de ordu içindeki az sayıda Arap asıllı subaydan biri olan Albay Ahmet Arabi Paşa önderliğinde bir grup asker ayaklandı. İsyancılar, hükümeti ele geçirdi ve yabancıların ülke içindeki mali denetimine son verdi. Böylece Mısır'ın kontrolü isyancıların eline geçti. (Little, 1958: 84)

Bu beklenmedik gelişmeye karşı dönemin İngiliz Başbakanı Gladstone, ilk başta, II. Abdülhamit'in talebi olmadan Mısır'a bir askeri müdahale politikasından uzak durdu. Fakat bir süre sonra, İngiliz kabinesinde o sırada Ticaret Bakanı olan Joseph Chamberlain önderliğinde askeri müdahaleyi savunanlar, kabine içinde daha etkin konuma geldi. Chamberlain, hem İngiliz alacaklarının haklarını korumak hem de kenti olan Manchester'daki tekstil fabrikalarının daha ucuz ve daha çok pamuk temin etmesi için Mısır'a müdahaleyi savunmaktaydı. (Shaw ve Shaw, 1994: 243) Gladstone hükümeti, Mısır'ı, isyancılara bırakmaya niyetli değildi. Öncelikle sorunu çözmek amacıyla İstanbul ve Kahire'de bir dizi görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerin sonucunda II. Abdülhamit, Hidiv ve Ahmet Arabi Paşa'ya ikazlarda bulunmuş, daha önce kurulmuş olan statükonun ve idarî kontrolün yeniden kurulmasını talep etmiştir. (Karal, 1988: 9395; Shaw ve Shaw, 1994: 242).

Diğer yandan Mısır üzerinde öteden beri nüfuz mücadelesi içinde bulunan Fransa, kendisinin Doğu Akdeniz'deki ekonomik ve kültürel varlığına son verecek ve bölgenin İngiliz denetimi altına girmesine yol açacak her türlü müdahaleye karşı çıkmaktaydı. İngiltere, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu ile yürüttüğü görüşmelerin sonuçlanmasını beklemeden, müdahaleyi savunanların kabinede ağırlık kazanması üzerine, Eylül 1882'de

İngiliz kuvvetleri, Mısır'ı işgal etti. (Shaw ve Shaw, 1994: 243) İngiliz tarihçiler Robinson ve Gallagher'in işaret ettiği üzere İngiliz sömürgeciliği, çevre (*periphery*)'deki krizin bir sonucuydu. Mısır, bu yorumun tipik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İngiltere, Mısır'daki işgalin geçici olduğunu ilan etmekle beraber; ne zaman çekileceği konusunda herhangi bir tarih de vermedi. İngiliz hükümeti ve muhalefeti, Mısır'da yeniden idarenin tesis edilmesinden sonra kuvvetlerini geri çekmek düşüncesindeydiler. Fakat işgalden yirmi yıl sonra bile her iki taraf Mısır'daki işgalin devam etmesini bir zorunluluk olarak gördüler. 1883'de İngiltere, Mısır üzerindeki idaresini kurdu ve atadığı Yüksek Komiser Cromer ile İngiliz yönetimini burada tesis etti. (Little 1958: 113; Cain and Hopkins, 1993: 362-63,407)

1883'te Mısır'a geri dönen Cromer, 1907'ye kadar aralıksız olarak yirmi dört yıl bu ülkede adeta bir İngiliz sömürge valisi gibi görev yaptı. Cromer'e göre, İngiliz hegemonyasının devam etmesi için Mısır hükümetinin kuvvetli olması gerekmektedir. Bir *İngiliz Victorian* olarak, kendini, medeniyetin ve her türlü ilerliciliğin lideri olarak görmekteydi. Mısırlılar, modern dünya toplumu arasına dâhil olmak ve ilerlemek istiyorlarsa; Batı Medeniyetinin değerlerini kabul etmek zorundaydılar. Mısır hükümetini, reformcu bir hükümetten ziyade İngiliz çıkarları aleyhinde ülke içinde her türlü isyanı bastırabilecek güce sahip olmasını yeterli görmekteydi. (Little, 1967: 49)

Cromer, Mısır ve dolayısıyla Kahire'nin iki nedenden dolayı İngiliz idaresi ve kontrolü altında tutulması gerektiğine inanmaktaydı. Birinci neden, İstanbul'da azalan nüfuzunu dengelemesi için Kahire üzerindeki İngiliz etkisinin güçlenmesi, ikincisi ise, Kahire'deki İngiliz nüfuzunun devamını güvenceye almak için, Nil Vadisinin tamamının kontrol altında tutulması gerekmekteydi. Cromer'in savunduğu bu yaklaşım, dönemin İngiliz Hükümeti tarafından da benimsendi (Marlowe, 1970: 300).

2. Cromer'in Mısır Yüksek Komiserliği Dönemi Sömürge Siyaseti

Cromer'in Mısır'da yirmi dört yıl boyunca uyguladığı sömürge siyasetini daha iyi anlamak için, Sudan'daki Mehdi İsyânına, Mısır'daki milliyetçilere yaklaşımına, ekonomik ve eğitim alanlarındaki uygulamalarına bakmak gerekir.

2.1. Cromer ve Mehdi İsyânı

Sudan, 1840'ların başında Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır topraklarına dâhil edildi. Sudanlılar etnik köken ve kültür özellikleri bakımından Mısırlılardan farklıydılar. Sudan'daki Mısırlı yöneticilerin kötü idaresi ve köle ticareti, 1881'de Sudan da büyük bir isyanı ortaya çıkardı. 1883'e gelindiğinde Mısır, Sudan'daki kontrolünün büyük bir kısmını kaybetti. Kendisini, beklenen Mehdi olarak ilan eden Muhammet Ahmet, isyanın lideriydi. İsyânla, Mısır'ın dolayısıyla İngiltere'nin Sudan'daki

tahakkümüne ve sömürüsüne son vermek hedeflenmekteydi (Richmond, 1977: 142)

1883 yılı sonları ile 1884 yılı başlarında İngiliz Generaller Hicks ve Baker kumandasındaki iki Mısır ordusu, Mehdi'nin kuvvetleri üzerine sefere çıktı. Fakat her iki general de Mehdi kuvvetlerine yenilmekten kurtulamadı. Bu iki askeri sefer ve ardından yaşanan hezimet, Mısır'ın askeri ve ekonomik gücünü bitirme noktasına getirdi. General Gordon, Hidiv İsmail Paşa tarafından Hartum'da bulunan Mısır kuvvetlerini güvenli bir şekilde Sudan'dan çıkartması için görevlendirildi. Şehre gelen Gordon şehri boşaltma çalışmalarına başladı. Bununla beraber; Mısır ve İngiliz hükümetleriyle, şehir sakinlerini korumak için Hartum'un savunulması gerektiği hususunda görüşmelerde bulundu. Fakat her iki hükümet de, onun, şehri boşaltarak, vakit geçirmeden Sudan'dan çıkmasını emretti. Bu arada, Nil Nehri boyunca Hartum ve Berber arasındaki kabileler, isyancıların tarafına katıldılar. Kahire ve Hartum arasındaki telgraf bağlantısı kesildi. Bunun üzerine Gordon, Hartum'da kalarak şehri savunmaya karar verdi (Richmond, 1977: 142-144; Little, 1958: 107). Gordon'un, İngiliz hükümetinin emrine rağmen Sudan'dan ayrılmayı reddetmesi Fieldhouse'ın, sömürü siyasetinin Londra da değil *periphery*'de yapıldığı tezini haklı çıkaracak bir başka örnektir.

İngiliz Hükümeti, Mehdi İsyanına karşıma ve taraf olma eğiliminde değilse de Cromer, zamanın İngiliz Başbakanı Gladstone'ı, Mehdiye karşı bir harekâta bulunulması için ikna etmeye çalıştı. Buna göre İngiltere, Mısır askeri kuvvetine az da olsa askeri birlik desteği sağlayacaktı (Richmond,1977: 142). Cromer'in, başbakanı ikna etmesi, Fieldhouse'ın "sömürge politikasının, sömürge de bulunan İngiliz görevliler tarafından hükümete danışarak veya danışmayarak oluşturulduğu" iddiasını haklı çıkaran çok açık bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Fieldhouse,1973: 324-25).

Hartum uzun bir kuşatmadan sonra, Mehdi kuvvetlerinin eline geçti ve Gordon da çarpışmada hayatını kaybetti. General Wolseley kumandasındaki yardım kuvveti, Gordon'un hayatını kaybettiği 26 Ocak 1885'ten iki gün sonra Hartum'a ulaşmıştır. Hartum'un ele geçirildiği ve Gordon'un öldürüldüğü anlaşılınca, yardım kuvveti, İngiliz Hükümetinin emriyle Vadi Halfa ve Asvan'a çekilmiştir (Richmond, 1977: 143-144; Little, 1967: 47).

İngiliz sömürge siyaseti, 1890'lı yılların ortalarına yani; diğer sömürgeci Avrupa devletlerin Doğu Afrika'daki mücadeleye karışmaya başlamalarına kadar Sudan'a yönelik herhangi bir askeri sefer girişiminde bulunmadı ve ülkeyi Mehdi'nin idaresine bıraktı. Sonra İngiltere, ülke toprakları üzerinde sömürgeci emeller besleyen Fransa ve İtalya ile uzun bir müzakere sürecinin ardından onlarla bir anlaşmaya vardı. Cromer'e göre, Sudan'ın İngiltere'nin ekonomik çıkarları için çok elzem olan bölgesi Yukarı Nil Vadisi idi ve buranın kontrolü yeterliydi. Sudan'ın geri kalan kısmı ise

diğer Avrupalı devletler ile paylaşılabilirdi (Marlowe, 1970: 221; Richmond, 1977: 146).

Cromer, İngiliz Başbakanı Salisbury'e, Sudan'a yönelik düzenlenecek bir askeri harekâtın masraflarının Mısır'da bir ekonomik kriz yaratacağı uyarısında bulundu, İngiltere'nin de ekonomik yardımda bulunmasını talep etti. Bununla ilgili uzun görüşmelerden sonra, İngiltere, biraz ekonomik yardım ve askeri kuvvet göndermeyi kabul etti. 1896'da, General Kitchener, İngiliz-Mısır kuvvetlerine kumandan olarak atandı. Üç yıl gibi kısa bir süre içinde, Kitchener, Mehdi'nin kuvvetlerini mağlup etti ve onun kurmuş olduğu devlete de son verdi. Savaşın ardından, Cromer ve dolayısıyla İngiltere, Sudan'ın idaresini isyandan önce olduğu gibi Hidiv'e terk etmeye pek niyetli değildi. Yapılan yeni düzenlemeyle, Sudan, İngiliz Kraliçesi ve Mısır Hidiv'i adına birleşik İngiliz ve Mısır idaresi tarafından yönetilecekti. Böylelikle Cromer, Sudan meselesinde İngiltere'nin çıkarına uygun olarak amaçladığı kazanımı elde etti ve Yukarı Nil kısmını yönetim altına alarak, İngiltere'nin sömürü alanını Doğu Afrika'nın içlerine kadar genişletti (Little, 1967: 48).

2.2. Cromer ve Mısır Milliyetçiliği

Ondokuzuncu yüzyıl içinde milliyetçilik akımı bütün dünyaya yayıldığı gibi, Mısır'a da yayılmıştı. Özellikle, ordudaki subaylar ile sivil bürokrasi ve aydınlar arasında milliyetçi fikirler yaygındı. İlk defa kendini Avrupalıların Mısır üzerindeki nüfuzları ve tahakkümlerine karşı, 1881'de halk nümayişleriyle kendini gösterdi. Cromer, görev yaptığı uzun yıllar boyunca milliyetçiliği, İngiliz çıkarları için bir tehdit gördü ve bundan dolayı onlara karşı hep mesafeli durdu.

Görev süresince milliyetçilere karşı mücadele etti ve birlikte çalışacağı kimseleri, milliyetçi olmayanlar arasından seçti. Ancak 1890'lardan itibaren milliyetçilerin Mısır toplumunda desteklerinin artması üzerine onlar arasında ılımlı bulduklarıyla diyaloga girdi ve bazılarını hükümette yer verdi. Cromer'in milliyetçilere yönelik bu yeni yaklaşımında, şartların onu zorlaması kadar; milliyetçilerin kendi içinde bölme stratejisi de yatmaktaydı. Fakat çalıştığı milliyetçi liderlerin, Mısır halkı üzerinde fazla bir etkisinin olmadığını görme noktasında ise başarısız oldu (Little, 1967: 48; Goldschmidt, 1989: 41,47).

Burada Mısır Milliyetçiliği'nin 1906 yılındaki Danişva hâdisesinden sonra toplum içinde daha fazla destek ve taraftar bulduğunu da ifade etmeliyiz. Danişva Hâdisesi, köylülerin, İngiliz subaylarına güvercinlerine ateş etmeyi kesmelerini ikaz etmeleri üzerine, subayların, buna karşılık olarak, köylülere ateş etmeleri üzerine çıktı. Bu ateş sonucunda bir kaç köylü yaralandı. Bunun üzerine köylülerle, subaylar arasında kısa bir süre itiş kakış yaşandı. Bu hengâmede bir İngiliz subayı hafif bir şekilde yaralandı ve ardından güneş çarpmasına bağlı olarak öldü. Subayın ölüm nedeninin belli olmasına rağmen, kurulan mahkemede Danişva köylüleri, ölen subayın

ölümünden suçlu bulundu. Yargılanan köylülerin dördü ölüm, dokuzu kölelik ve diğerleri darağacına asılarak ayaklarına kırbaçla vurulma cezasına çarptırıldı. Köylülere verilen cezalar, Mısır halkında İngiliz idaresi karşıtlığını had safhaya çıkardı. Ülke genelinde protesto gösterileri yapıldı (Goldschmidt, 1989: 49–50).

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, Cromer İngiltere’de yaz tatilinde bulunuyordu. Mısır’a döndükten sonra, Danişva hâdisesinde mahkemenin zanlılara verdiği cezaları doğru bulduğunu söyledi ve cezaları onayladı. Cromer’in bu tavrı onu ülkede istenmeyen kişi yaptı. İngiliz hükümeti, devletin çıkarları açısından Cromer’in Mısır’daki görevine son verilmesine karar verdi. Fakat Hükümet, Cromer’in görevden alınmasında aceleci davranmadı ve kısa bir süre daha görevini sürdürmesine müsaade etti. 1907’de yerine atanan Sir Eldon Gorst’a görevini devrederek Mısır’dan ayrıldı. Ne Cromer, ne de onun yerine geçen Gorst ve sonraki yüksek komiserler, Mısır’daki milliyetçi akımı ve İngiliz karşıtlığını sona erdirdiler.

2.3. Cromer’in Ekonomik Politikası

Cromer’in görev süresince ekonomik önceliği, ülkenin gelir gider dengesini kurmak ve dışarıya olan borcunu ödemektir. Bu amaçla, tarımın özellikle pamuk üretiminin artırılması için ilk beş yıllık görev döneminde yeni barajlar ve yeni nehir setleri inşa ettirdi. Bu amaçla Hindistan’dan İngiliz mühendisleri getirildi ve onlardan yararlanıldı (Richmond, 1977: 135). Ülkenin iç bölgelerine kadar tarlalara su götürüldü ve tarımsal üretimde ciddi anlamda bir artış sağlandı. Cromer, yüksek komiserlik görevinin sonunda daima Mısırlı köylülerin dostu olduğunu, onların tarlalarına suyu getirerek, üretimlerini artırdığını, bunun sonucunda ekonomik durumlarının daha iyi bir duruma geldiği ile övünmektedir (Little, 1958: 97).

Pamuk üretimi yapılan tarlaların neredeyse tamamı yabancıların, özellikle de İngilizlerin elindeydi. Mısır’ın ham pamuğu, büyük oranda İngiliz tekstil endüstrisine hammadde oldu. Cromer, ithal edilen giyeceklerden alınan gümrük gelirin, yerel tekstil fabrikalarının kurulması ve üretim yapmasından daha yararlı görmekteydi. Mısır endüstrisinin bu dönemde niçin gelişmediği, Cromer’in üretim yerine dışarıdan özellikle İngiltere’den ma’mûl ürünlerin ithalinin teşvik edilmesi politikasıyla açıklanabilir. Cromer, İngiliz tekstil fabrikalarının ihtiyacı olan ham pamuğu temin etmiş, onlar da bunu ma’mûl hale getirerek Mısır ve benzeri ülkelere satmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda İngiltere’nin ham pamuk ihtiyacının üçte biri Mısır’dan karşılanmaktaydı. Bu oran bize, Mısır pamuğunun İngiliz tekstil fabrikaları için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir (Lutsky, 1969: 238 – 41).

1894’te, Mısır yabancı kredi alacaklılara olan borcunu ödemeyi tamamlayabildi. Böylece malî darboğaz sona erdi. Para, sulama, demiryolları, hastaneler ve eğitim için ayrıldı. Mehdi’ye karşı yapılan seferin Mısır ekonomisine büyük yük getirmesi yatırım faaliyetlerinin sınırlı

tutulması bu sonucunu doğurmuştur. Cromer'in görev yaptığı dönem boyunca ekonomi alanında diğer olumlu kazanımları: Bütçe dengesinin sağlanması, köleliğin kaldırılması ve vergi oranının düşürülmesi sayılabilir (Richmond, 1977: 135).

2.4. Cromer'in eğitim politikası:

Cromer, görev yaptığı süre zarfında uyguladığı eğitim politikasının üç temel hedefi bulunmaktaydı. İlk hedef, ülkede okuryazar oranını artırmaktı. Mısırlıların okuryazarlık oranı, 1897 yılı itibarıyla, aşağı yukarı %10 civarında bulunmakta ve %90'ı ise nasıl okuyacağını ve yazacağını bilmemekteydi. Küttab adı verilen ve ilköğretimin ilk basamağını oluşturan okullar, Ezher mezunu ve kendilerine *şeyh* denilen hocalar tarafından idare edilmekteydi. Cromer, bu okulların standardını yükseltmeye ve fiziki şartlarını düzeltmeye çalıştı. Hükümetin düzenlemeleriyle okul ve öğrenci sayısı 1896 da 301 ile 7536 iken 1906'da ise 4432 ile 156.542'ye yükselmiştir (Tignor, 1966: 324.330).

Ayrıca Cromer, küttab okullarına hoca yetiştirmek üzere hem kız ve hem de erkek öğrenciler için iki adet *öğretmen* okulu açmıştır. Cromer, görevi boyunca az da olsa modern eğitimin verildiği yeni okullar açtı. Devlete bağlı olmayan okulların standardını iyileştirmek için de müfettişler görevlendirerek denetimi artırdı. Eğitim alanında ikinci hedefi ise, etkili sivil bir bürokratik yapı oluşturmaktı. Yeni kurulmuş olan okullardan maksat, tamamen sivil bürokrasiyi, ortaöğretim diplomasına sahip genç Mısırlılarla doldurmaktı. Devlet okullarına giden öğrencilerin 1892 itibarıyla %73'ünün masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu oran aşağı yukarı Cromer'in görevi süresince devam etti. Mehmet Ali Paşa ve İsmail Paşa dönemlerinde devlet okullarına giden öğrencilerin tamamının masrafları, devlet tarafından karşılanmaktaydı. Cromer, mali zorluklar nedeniyle öğrencilerin yaklaşık dörtte üçünün masraflarını karşılamıştır (Tignor, 1967: 324). Bütçede eğitimin payı 1880'lerin başında %1'in altında iken 1907'de ise %2,7 oranına çıkmış; bir başka ifadeyle bütçeden eğitime ayrılan pay beş katına çıkmıştır (Sanderson, 1985: 629).

Yüksek öğretimde ise, hükümet, sadece hukuk, tıp, ziraat ve mühendislik alanlarında oldukça sınırlı sayıda öğrenciye yüksek öğrenim imkânı sağlamaktaydı. 1905 verilerine göre yüksek okullara giden öğrenci sayısı 1000'den biraz az idi. Bu arada, varlıklı olan Mısırlılar, erkek çocuklarını, Mısır'daki Misyoner okullarına ya da Fransa, Almanya Avusturya ve azda olsa İngiltere'ye yüksek öğrenim için göndermekteydi. Cromer'in üçüncü ve son hedefi ise, zanaatkâr ve teknisyen yetiştirmek için mesleki eğitimi yaygınlaştırmayı teşvik etmektir. Cromer'in eğitimden beklentisi, ne Mısırlı öğrencileri İngiliz hayranı olacak şekilde yetiştirmek ne de işgale bir an evvel son vermek için yeni bir nesil yetiştirmektir. O, eğitimi sadece memur yetiştirmek ve teknik eleman yetiştirmek için bir araç olarak görmektedir (Goldschmidt, 1989: 48; Marlowe, 1970: 290-91).

SONUÇ

Bu çalışma, 1880'lerden 1907'ye kadar Mısır'da görev yapmış olan Cromer örneğinde İngiliz sömürgeciliğini daha iyi anlamamızı sağlamayı hedeflemektedir. Cromer'in, Mısır'daki politikası, *Eski Sömürgecilik* anlayışıyla örtüşen, yani Mısır'ın işgalinin devam ettirilmesine taraftar bir yaklaşım görüntüsü vermektedir. Mısır'ın işgali İngiltere'ye, tekstil fabrikalarının ihtiyacı olan pamuğu ucuz bir şekilde temin ederken; Süveys kanalının kontrolü ile de, sömürgesi Hindistan'a giden deniz yolunun güvenliğini temin etti. Sudan'a İngiliz müdahalesi, Doğu Afrika üzerinde Avrupalı kuvvetler arasında rekabetin bir sonucuuydu. 1884'te General Gordon'un Hartum'dan ayrılmayı reddetmesi ve Cromer'in, İngiliz hükümetini Sudan üzerine sefer düzenlemeye ikna etmesi; Fieldhouse'ın, sömürgelerdeki Avrupalıların yönetim politikasını oluşturduğu ve uyguladığı görüşünü doğrular nitelikte örneklerdir. Cromer'in, Mısır milliyetçilerine yaklaşımı ve Danişva hadisesi, Mısır'da İngiliz kontrolünü sarstı. Cromer'in eğitim politikası, daha çok ülkenin ihtiyaç duyduğu memur ve teknik elemanları yetiştirmektir.

KAYNAKLAR

- BAYLY, C.A. (1989), *Imperial Meridian- The British Empire and The World 1780-1830*, New York.
- CAİNS, P.J. and Hopkins, A.G. (1993), *British Imperialism-Innovation and Expression (1688-1914)*, New York.
- EASTON, Stewart C. (1964), *The Rise and Fall of Western Colonialism*, New York.
- FİELDHOUSE, Kenneth. (1973), *Economics and Empire*, New York.
- GOLDSCHMİDT, Arthur. (1989), *Modern Egypt*, Colorado.
- KARAL, Enver Ziya. (1988), *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK, Ankara
- LİTTLE, Tom. (1958), *Egypt*, London
- LİTTLE, Tom. (1967), *Modern Egypt*, New York.
- LUTSKY, V. (1969), *Modern History of the Arap Countries*, Moscow.
- MARLOWE, John. (1970), *Cromer in Egypt*, New York.
- RİCHMOND, J.C.B. (1977), *Egypt 1798-1952*, London
- ROBİNSON, Ronal and Gallager, John. (1976), "The Robinson and Gallager Thesis" *The "New Imperialism"- Analysis of Late Nineteenth-Century Expansion* (Ed. Harrison Wright), Massachusetts.
- ROBİNSON, Ronal and Gallager, John. (1989), *Africa and The Victorians*, Hong Kong.
- SANDERSON, G.N. (1985), "The Nile Basin and The Eastern Horn, 1870-1908" *The Cambridge History of Africa*, V.6 (ed. Roland Oliver and G.N. Sanderson), Cambridge
- SHAW, Stanford ve Shaw, Ezel Kural. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul.
- TİGNOR, L. Robert. (1966), *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*, New Jersey.